

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ПРАВ ЛЮДИНИ – БЕЗУМОВНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ЦІННІСТЬ

Словська І. Є.

Метою статті є розкриття змісту прав людини, міжнародних стандартів у сфері захисту прав. Наголошено, що основоположні людські права – це можливість, необхідні для існування і розвитку людини в конкретних історичних умовах, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем (економічним, духовним, соціальним) розвитку людства і мають бути законними й рівними для всіх.

Акцентовано увагу, що міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження.

Автор зазначає, що впровадження в національне законодавство міжнародних норм з гарантування прав особи покликане забезпечити єдиний гуманітарний простір для забезпечення її добробуту і безпеки. Україна ратифікувала низку міжнародних договорів у цій сфері.

У статті аналізується зміст окремих міжнародних договорів щодо захисту прав особи. Наголошується, що внутрішньополітичним пріоритетом України повинна стати практична реалізація правових норм згаданих міжнародних стандартів як один з проявів гарантування національної безпеки, підлаштування національних стандартів у сфері захисту прав особи до міжнародних. Підкреслено, що, на жаль, нині вбачаємо невідповідність між законодавчою і правозастосовчою практикою. Попри певний прогрес у законодавчій царині, держава неповною мірою дотримується міжнародних стандартів з прав людини, що є значною проблемою державотворчого процесу. Про таку ситуацію свідчить статистика ухвалення Європейським судом з прав людини рішень, в яких визнано Україну такою державою, що порушувала права людини.

Ключові слова: права, людина, ратифікація, міжнародний договір, державний захист, цивілізаційна цінність.

Slovska I. E. The universality of human rights is an unconditional civilizational value

The purpose of the article is to reveal the content of human rights, international standards in the field

of rights protection. It is emphasized that fundamental human rights are opportunities necessary for the existence and development of a person in specific historical conditions, which are objectively determined by the achieved level of (economic, spiritual, social) development of humanity and must be legal and equal for all.

Attention is drawn to the fact that international standards in the field of human rights are generally recognized international legal norms that establish the status of an individual at the universal human level and establish a list of fundamental rights and freedoms, the obligation of states to observe these rights and freedoms, as well as the limits of their possible or acceptable limitation.

The author notes that the introduction of international norms on guaranteeing the rights of the individual into the national legislation is intended to provide a single humanitarian space to ensure his well-being and security. Ukraine has ratified a number of international treaties in this area.

The article analyzes the content of individual international treaties on the protection of individual rights. It is emphasized that the domestic political priority of Ukraine should be the practical implementation of the legal norms of the mentioned international standards as one of the manifestations of guaranteeing national security, adjusting national standards in the field of protection of personal rights to international ones. It has been investigated that, unfortunately, we currently see a discrepancy between legislative and law enforcement practice. Despite some progress in the legislative field, the state does not fully comply with international human rights standards, which is a significant problem of the state-building process. Such a situation is evidenced by the statistics of decisions adopted by the European Court of Human Rights in which Ukraine was recognized as a state that violated human rights.

Key words: rights, human, ratification, international treaty, state protection, civilizational value.

Постановка проблеми та її актуальність. Побудова демократичної правової держави в Україні забезпечується значною мірою дотриманням

на нашій території низки міжнародних правових актів з прав людини. Втілення в життя їх приписів набуває особливо важливого значення у сучасних умовах, коли питання гарантування життя, безпеки, недоторканості особи є однією із гострих проблем.

Наполегливо і послідовно втілюючи в практику принцип універсальності прав людини, Україна намагається посісти чільне місце на міжнародній арені серед передових країн світу.

Ідеї невідчужуваності, пріоритету прав людини є безумовними на теренах більшості держав. Вони є мірилом рівня їх лібералізму та еволюційного розвитку. Система вітчизняного законодавства імплементує окремі статті міжнародно-правових актів і головне призначення такого підходу до регулювання правового статусу людини й громадянина полягає у забезпеченні соціальних, економічних, політичних, екологічних, культурних передумов для захисту. Саме в цьому полягає глибокий зміст універсальності прав, який вимірюється правами кожного.

Універсальний або загальний характер прав означає, що вони стосуються всіх без винятку людей завдяки приналежності людському роду; вічність (позаісторичність) змісту таких прав, який із плином часу не змінюється, адже породжені одного разу і назавжди такі права є незмінними; абсолютність (невід'ємність) таких прав, заперечення існування яких неприпустиме з огляду на «вмонтованість» у природу людини й тому можна кваліфікувати як посягання на саме існування людської істоти як такої.

Можливості людини є одним із найважливіших інститутів права будь-якої сучасної держави і розглядаються вони насамперед як узагальнення практичного досвіду міжлюдського спілкування [1, с. 111-112; 2, с. 8-9]. Міжнародні процедури з питань, які стосуються різних аспектів правового статусу особи, досить різні і з позиції прагнення України стати справді правовою державою, імплементувати норми у національне законодавство, підлягають прискіпливому аналізу.

Дослідити правову сутність прав особи, універсальної системи міжнародного визнання та захисту прав і основних свобод людини (міжнародних стандартів) є метою запропонованого рукопису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час підготовки матеріалу були використані праці таких авторів, як: В. Карташкін, Б. Кофман, С. Максимов, П. Рабінович, Т. Слїнько, О. Фрицький та ін. Крім того, опрацьовувалися міжнародні договори у сфері захисту прав особи, ратифіку-

ванням яких Україна підтвердила своє прагнення розвиватись і зміцнюватись як демократична, соціальна, правова держава. Нормативні і теоретичні положення стають підґрунтям подальших наукових пошуків, адже не існує вичерпних напрацювань.

Виклад основного матеріалу. Основоположні людські права (можливості, необхідні для існування і розвитку людини в конкретних історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем (економічним, духовним, соціальним) розвитку людства і мають бути законними й рівними для всіх) [3, с. 177]), їх реалізація, використання покликані забезпечувати мінімально необхідні обставини життя людини у всякому суспільстві. Такі умови повинні бути надані кожному його члену, а зрештою кожній людині, де б вона не перебувала. Отже, однаковість буттєвих умов – принаймні в їх мінімально життєво забезпечувальному вимірі – є одним з найпереконливіших проявів засад людяності, гуманності, справедливості у функціонуванні будь-якого сучасного середовища.

Одним із основних засобів забезпечення цього соціального стану слугує певна уніфікація, стандартизація прав і свобод людини, тобто встановлення всесвітніх взірців, еталонів, так званих стандартів, яким мають відповідати права і свободи людини.

Для відповідних організацій (держав, міждержавних об'єднань, міжнародних органів тощо) такі правила зазвичай стають або формально (юридично) обов'язковими, або є, принаймні, бажаними, рекомендаційними. І завдяки цьому однією з їхніх функцій стає забезпечення гарантування буттєвих прав і свобод [4, с. 144].

Отже, міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальноновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [5, с. 31].

П. Рабінович звертає увагу на низку ознак міжнародних стандартів у галузі прав людини, а саме: – на їх внутрішній управлінсько-змістовий потенціал. Так, він вважає, що такі стандарти прав людини встановлюють, власне, «мінімальний стандарт», є «мінімально допустимим консенсусом»; вони не лише закріплюють перелік назв загальноновизнаних прав, а і фіксують їх певний необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому

останні мають реалізовуватись (критерій мінімальної змістово-функціональної корисності);

– на їх організаційно-діяльнісний потенціал. Вчений переконує, що стандартизуватись також можуть певні вимоги до засобів гарантування прав людини (зокрема, позитивні обов'язки держави із забезпечення, охорони та захисту таких прав) (критерій апріорної гарантованості);

– на їх суб'єктно-облігаторний потенціал. Треба враховувати обов'язковість (або принаймні бажаність) дотримання державами міжнародних праволюдних стандартів. Отож, він вважає, що такі стандарти, з огляду на їх деонтичний статус, можуть бути настановами або формально-обов'язковими, або ж рекомендаційними, які мають братись до уваги і у разі міжнародно-правового та національного конструювання всіх інших юридичних норм стосовно прав людини. Тому таку властивість цих стандартів деякі автори називають «модельністю» (критерій нормативної модельності, що базується на облігаторному потенціалі таких стандартів);

– на їх обов'язково-реалізаційний потенціал. Звертається увага на специфіку санкцій за порушення зазначених стандартів, тобто такі санкції здебільшого мають або політико-юридичний (стосовно обов'язкових приписів), або ж суто політичний (стосовно приписів рекомендаційних) характер, але так чи інакше обов'язок чи рекомендація щодо їх дотримання і певна відповідальність за ухилення від цього покладаються саме на держави (критерій належної відповідальності) [6; 7, с. 111].

Впровадження в національне законодавство міжнародних норм з гарантування прав особи покликане забезпечити єдиний гуманітарний простір для забезпечення її добробуту і безпеки. Україна ратифікувала низку міжнародних договорів у цій царині, зокрема, Загальну декларацію прав людини, затверджену і проголошену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Зауважимо, що саме після ухвалення Загальної декларації прав людини почався процес її визнання на міжнародному і національному рівнях. Цей документ став ядром всієї системи універсальних міжнародних актів з прав людини в рамках ООН (на сьогодні це близько чинних 200 документів) [8, с. 177].

Європейська інтеграція України неможлива без дотримання норм Конвенції про права дитини (1989 р.); Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.); Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.); Конвенції про попередження злочинів

геноциду і покарання за нього (1948 р.); Конвенції про політичні права жінок (1952 р.); Конвенції про статус біженців (1951 р.); Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.); Європейської конвенції про захист прав і фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.); Європейського соціального статуту (1961 р.) Заключного акта Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Підсумкового документа Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989) та ін. Внутрішньополітичним пріоритетом України повинна стати практична реалізація правових норм згаданих міжнародних стандартів як один з проявів гарантування національної безпеки, підлаштування національних стандартів у сфері захисту прав особи до міжнародних.

З ухваленням Статуту ООН у сучасному міжнародному праві утвердився принцип поваги прав людини, що виражає визнання державами необхідності надання особі певного комплексу важливих прав і свобод у регламентації міжнародної співпраці, яка сприяє ефективності реалізації таких прав. Проте міжнародно-правова регламентація такої кооперації має певні межі. Вони зумовлені, по-перше, соціальними причинами (співпраця між різними державами з різним соціально-економічним ладом і різним підходом до гарантування прав особи), і по-друге, тим, що індивіди не можуть бути учасниками міждержавних відносин. Це означає, що, попри визнання у міжнародному праві певних прав основними, необхідними для всіх людей, вони надаються конкретним особам не міжнародним співтовариством загалом, а певною державою. Через об'єктивні закономірності суспільного розвитку послідовна реалізація прав людини і громадянина можлива лише у правовій державі, яка формує умови для всебічного розвитку особистості.

Один із важливих напрямів міждержавної співпраці у сфері прав людини – боротьба з масовими і грубими їх порушеннями. Певну роль тут відіграють і відповідні міжнародні процедури. Слід відзначити деякі принципові положення, які стосуються такої співпраці: а) права людини і основні свободи – сукупність важливих (таких, що суттєві для характеристики правового статусу індивідів) загальнодемократичних прав і свобод; загальнодемократичних у сенсі, що їх надання не стосується соціально-економічного ладу, наявного у певних країнах; відповідно, соціальний зміст таких прав, повнота їх здійснення в різних державах буде

різнитися залежно від історичного типу держави; б) згідно з принципом поваги прав людини держава зобов'язується надати вказані права людям, які перебувають у межах її юрисдикції; конкретний зміст і обсяг наданих прав встановлюється національним законодавством; в) порушенням цього зобов'язання (принципу поваги прав людини), що тягнуть за собою міжнародно-правові наслідки, є масові і грубі порушення прав особи (певна політико-правова ситуація), тоді як питання про ліквідацію окремих, одиничних порушень прав конкретних осіб належить до внутрішньої компетенції держав, оскільки не потребує для свого вирішення міждержавних зусиль; г) права людини неділимі, формують певний комплекс (у тому сенсі, що певні права і свободи не можуть протиставлятися іншому праву і свободі чи групі прав і свобод); г) повна реалізація всього комплексу прав і основних свобод можлива лише в умовах послідовної реалізації соціально-економічних прав, що, природно, не применшує значення інших категорій можливостей; д) принцип поваги прав людини має прийматися лише в контексті інших основних принципів міжнародного права і не протиставлятися їм; е) міждержавна співпраця у сфері прав особи є основним складником міжнародної кооперації зі зміцнення миру і безпеки.

Предметом гострої дипломатичної боротьби є питання критеріїв розмежування порушення прав особи, що має міжнародний характер, і порушень, які стосуються виключно внутрішньої компетенції держав. Розгляд в ООН та інших міжнародних організаціях питань про порушення прав не повинен призводити до втручання у внутрішні справи держави, посягання на суверенітет, нав'язування певного рішення, попри національну волю. З іншого боку, ідея суверенітету не може бути прикриттям відхилення від прав людини. У практиці міждержавної співпраці у цій сфері склалося правило, що дає єдине точне тлумачення співвідношення принципів поваги державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи держави, рівноправності і поваги прав особи: порушеннями прав, що мають міжнародний характер, визнаються масові і грубі порушення. Формула «масові і грубі порушення» є критерієм, що дозволяє розмежувати питання про порушення прав, що мають міжнародний характер, від питань про порушення таких прав, що стосуються внутрішньої компетенції держав. У першому випадку посилання на суверенітет і невтручання не можуть вважатися обґрунтованими, оскільки йдеться про ситуації, які вийшли за межі агресії, й іншими порушен-

нями безпеки у світі. Безперечно, спроби порушувати в ООН питання про реальні випадки порушень прав окремих осіб чи груп осіб не повинні кваліфікуватися як втручання у внутрішні справи держави [9].

Нині функціонуюча універсальна система міжнародного визнання та захисту прав і основних свобод людини склалася після Другої світової війни і в основному в рамках ООН. До основних прав людини належать такі можливості, початково закріплені у Загальній декларації прав людини: право на життя, на свободу і на особисту недоторканність (ст. 3); свобода від катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 5); право на рівний захист від якої б то не було дискримінації (ст. 7); право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення основних прав людини, наданих їй конституцією або законом (ст. 8); свобода від довільного арешту, затримання або вигнання (ст. 9); право на справедливий судовий розгляд (ст. 10); право вільно пересуватися і вибирати собі місце проживання в межах кожної держави (ст. 13); право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком (ст. 14); право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18); право на соціальне забезпечення (ст. 22); право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття (ст. 23); право на освіту, спрямовану на повний розвиток людської особистості і на збільшення поваги до прав людини і основних її свобод (ст. 26); право на соціальний і міжнародний порядок, за якого права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені (ст. 28) [10].

Важливим міжнародно-правовим актом про права людини, який вплинув на розвиток конституціоналізму в Україні, є згадувана Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Виходячи з положень документа, основні права і свободи особи є природними, а не такими, що даровані державою, і належать кожному від народження. З огляду на це, у ст. 21 Конституції України закріплюється, що «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Згідно з Конвенцією, права людини регулюються тільки законом, який обов'язково публікується, і ніякий нормативно-правовий акт не може її обмежити. Своєю чергою у ч. 2 ст. 22 Конституції встановлено, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані», а у ч. 3 ст. 57 закріплено,

що «Закони та інші нормативно-правові акти, що встановлюють права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, визначеному законом, є не чинними».

Стаття 5 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, закріплюючи право кожної людини на свободу й особисту недоторканність, забороняє свавільні арешти або утримання під вартою. В ній, зокрема, зазначається, що жодна людина не може бути позбавлена волі інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, у таких випадках, як: 1) законне ув'язнення людини після її засудження компетентним судом; 2) законний арешт або затримання людини за невиконання законного рішення суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом чи з метою забезпечити її присутність перед компетентним судовим органом на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину. У цій же самій статті встановлюються правила, згідно з якими кожна заарештована (чи затримана) людина: 1) має бути поінформованою зрозумілою для неї мовою про підстави її арешту і про будь-яке звинувачення проти неї; 2) негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу; 3) має право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною [11; 12].

Негативним фактом є те, що починаючи з 1997 р., відколи Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд ухвалив понад 500 рішень, в яких визнав Україну такою державою, що порушувала права людини [5, с. 33]. Отже, нині вбачаємо невідповідність між законодавчою і правозастосовчою практикою. Попри певний прогрес у законодавчій царині, держава неповною мірою дотримується міжнародних стандартів з прав людини, що є значною проблемою державотворчого процесу.

Право на життя тісно пов'язане із захистом людини від злочинів проти миру і людства, якими є військові злочини, катування та інші види жорстокого та нелюдського поводження. Україна ратифікувала Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або інших видів поводження та покарання, які принижують людину (1984 рік). Конвенція проголошує злочинним не тільки виконання катування, але й видання про це наказу. Причому виконання злочинного наказу не може виправдовувати або звільняти від відповідальності.

У Конвенції проти катувань викладено заходи, яких мають вжити держави, щоб запобігти застоюванню катувань та жорстокого поводження. Так, кожна держава-сторона вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан не можуть бути виправданням катувань [13].

Перебування України у спільноті цивілізованих демократичних країн неможливе без дотримання норм таких міжнародних документів, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Перший нормативний акт забороняє піддавати людину без її згоди медичним або науковим дослідженням або експериментам (ст. 7). Це означає, що ні позбавлення волі, ні проходження військової служби, ні психічне захворювання не дають права ні владі, ні приватним особам використовувати такий стан людини для проведення над нею експериментів без її згоди. Міжнародний документ закріплює право на особисту свободу: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» (ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права); недопущення незаконного позбавлення волі (ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). Це означає, що держава зобов'язана: 1) у законі чітко назвати ті органи, які мають право позбавити людину волі; 2) у законі чітко вказати повноваження цих органів; 3) людина повинна завжди мати можливість оскаржити у суді законність обмеження або позбавлення її волі [14].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права декларує детальний перелік прав на: працю (ст. 6), справедливі і сприятливі умови праці (ст. 7), соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9), достат-

ній життєвий рівень для себе та сім'ї (ст. 11), освіти (ст. 13), участь у культурному житті, користування результатами наукового прогресу (ст. 15). Такий документ наголошує, що закріплені у ньому права впливають з властивої людській особі гідності [15].

Висновки. Впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав особи у правозастосовчу практику, безперечно, потребує часу і зусиль як з боку державних органів, інститутів громадянського суспільства, так і громадян. Проте термін, який пройшов з моменту ухвалення міжнародних договорів, є досить тривалим, аби можна було показати успішні результати. Стверджувати формування демократичної правової держави можна лише за умови, якщо Україна не матиме проблем із забезпеченням усіх без винятку основних прав і свобод людини й громадянина. Декларування євроінтеграційних прагнень зобов'язує дотримуватися міжнародних норм і принципів у галузі захисту прав людини.

Література

1. Максимов С. Універсальність прав людини. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 110-117.
2. Сокурєнко В.В. Права людини як універсальна цінність. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : Всеукраїнський круглий стіл (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 7-9.
3. Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
4. Рабінович П. Міжнародні праволюдні стандарти: поняття, класифікації. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 144-150.
5. Слінько Т.М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія* : збірник наукових статей за матеріалами наукової конференції, м. Харків, 15 травня 2018 р. Харків, 2018. С. 30-34. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf.
6. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-19-29.pdf.
7. Кофман Б.Я. Роль міжнародних правових стандартів прав людини у формуванні правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 109-114.
8. Шамраєва В.М. Права человека в современных международных отношениях: эволюция развития, проблемы и перспективы. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2020. Вип. 30. С. 175-183.
9. Карташкин В.А. Международная защита прав человека. Основные проблемы сотрудничества государств. Москва : Междунар. отношения, 1976. 224 с.
10. Загальна декларація прав людини. ООН від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93, с. 89.
11. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
13. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або інших видів поводження та покарання, які принижують людину, від 10 грудня 1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
14. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.

Словська І. Є.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри та галузевих дисциплін
Національного університету водного
господарства та природокористування
ORCID: 0000-0001-9587-2300